

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 341.231.1

С. С. Андрейченко

кандидат юридичних наук, доцент

Національний університет «Одеська юридична академія»,
кафедра міжнародного права та міжнародних відносин
вул. Фонтанська дорога, 23, Одеса, 65009, Україна

ПРИСВОЄННЯ ДЕРЖАВІ ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПОВСТАНСЬКОГО РУХУ У ВИПАДКУ СТВОРЕННЯ НИМ НОВОГО УРЯДУ

У статті досліджено питання присвоєння державі протиправної поведінки повстанського руху у випадку створення ним нового уряду. Розглянута теорія наступності, що існує між новою організацією держави та організацією повстанського руху як основа для присвоєння поведінки державі. Проаналізовано поняття «повстанські» та «інші» рухи в контексті застосування пункту 1 статті 10 Проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р.

Ключові слова: міжнародна відповідальність держав, присвоєння поведінки, повстанські та інші рухи.

Постановка проблеми. Положення про присвоєння поведінки державі з метою встановлення її міжнародно-правової відповідальності займають центральне місце в міжнародному праві. Як зазначає Грієбел Дж. (Griebel J.), причина полягає у тому, що держави є юридичними особами і можуть діяти тільки через фізичних осіб. Без концепції присвоєння, держави будуть не в змозі не тільки діяти, вони не зможуть нести відповідальність за неправомірні дії в результаті таких діянь [1, с. 602].

За загальним правилом державі на міжнародному рівні присвоюється поведінка її органів незалежно від того, яку гілку влади вони представляють, та від місця в системі державного апарату. Під впливом міжнародної практики були вироблені також спеціальні правила присвоєння державі протиправної поведінки в тих ситуаціях, коли зв'язок держави і виконавця може бути поставлений під сумнів. Найбільш важливі і безперечні з цих правил відображені в ст. 5–11 Проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р.

Стаття 10 Проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння (далі — Статей) присвячена особливому випадку присвоєння державі поведінки недержавних суб'єктів, а саме поведінки повстанського чи іншого руху, який згодом стає новим урядом держави або якому вдається створити нову державу. Так, у міжнародній практиці виникають ситуації, коли певні групи виступають за створення нової урядової влади або держави. Ці групи можуть організувати революцію, яка досягає або не досягає успіху. Серед прикладів можна назвати дії контраст в Нікарагуа (1984), вартових Ісламської революції в Ірані (1979), Африканського національного Конгресу під час режиму апартеїду в Південній Африці (1960–1994), Національно-патріотичного Фронту Ліберії (НПФЛ) (1989–2003) та ін. [2, с. 262].

В таких випадках виникає питання: «Чи повинна держава нести міжнародну відповідальність за протиправну поведінку повстанських чи інших рухів?»

Враховуючи події, які відбуваються на міжнародній арені на даний час і безпосередньо торкаються інтересів нашої держави, питання ставлення у вину (присвоєння) поведінки, що порушує міжнародно-правові норми, є вкрай актуальним та вимагає свого теоретичного та практичного вирішення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми міжнародної відповідальності держав розглядали у своїх працях значна кількість зарубіжних науковців, серед них, зокрема, Д. Анцилотті, Я. Броунлі, В. А. Василенко, В. С. Верещетін, Дж. Кроуфорд, Ю. М. Колосов, П. М. Куріс, Д. Б. Левін, В. А. Мазов, Л. Ф. Оппенгейм, Г. І. Тункіна та ін.

У вітчизняній науці міжнародного права окремі аспекти відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння досліджували В. Ф. Антипенко, Ю. Ю. Блажевич, М. В. Буроменський, В. Г. Буткевич, А. І. Дмитрієв, Н. А. Зелінська, І. І. Лукашук, В. В. Мицик, Є. Л. Стрельцов, Л. Д. Тимченко, Ю. С. Шемшученко та ін. Проте в авторитетних працях вчених залишається нерозкритим питання присвоєння державі поведінки повстанських та інших рухів.

Можливість настання міжнародної відповідальності держави за протиправні діяння, вчинені повстанським рухом, аналізується в цілому стосовно проблеми відповідальності держави за дії, вчинені приватними особами під час внутрішніх заворушень, насильницьких акцій. Рух по суті є тимчасовим явищем. Час, протягом якого він існує, збігається з часом продовження боротьби проти держави, отже, якщо повстання придушується, то існування та організаційна структура руху завершуються. Якщо рух отримує перемогу, можливі два випадки: повстанський рух може взяти на себе контроль над організаційною структурою існуючої держави або може бути створена нова держава [3, с. 328].

Постановка завдання. Метою написання статті є дослідження питання про присвоєння державі поведінки повстанського руху у випадку створення нового уряду.

Виклад основного матеріалу. Перед усім необхідно зазначити, що сьогодні загально визнаною є міжнародно-правова норма, згідно з якою держа-

ві не може бути присвоєно поведінку повстанського руху, що веде боротьбу проти існуючої влади [4, с. 136].

Міжнародні арбітражі незмінно слідували принципу неприсвоєння державі поведінки повстанських рухів. Так, наприклад, вказане положення інтерпретувалося змішаною комісією з претензій між США та Великобританією у справі *John H. Hanna v. United States* (1873): «відповідальність держави не виникає з дій озброєних повстанців, вчинених проти держави, оскільки держава не може здійснювати контроль над ними або запобігти таким діям» [5, с. 143]. У справі Італія проти Венесуели (*The Sambiaggio Case*) (1903), що стосувалася вимоги Італії відшкодувати шкоду, заподіяну її громадянам під час невдалої спроби перевороту у Венесуелі, італійсько-венесуельська змішана комісія з претензій відхилила позов Італії на підставі того, що: а. революціонери не є агентами уряду, а не пряма відповідальність не передбачається; б. їх дії були вчинені з метою повалення уряду, і ніхто не має нести відповідальність за дії ворога, що намагається його знищити; с. революціонери не знаходилися під державним контролем і уряд не може нести відповідальність за шкоду, спричинену тими, хто не знаходиться під його впливом [6, с. 499].

У коментарі до проекту Статей Комісія міжнародного права роз'яснює, що спочатку поведінка учасників повстанських рухів є лише поведінкою приватних осіб. Її можна порівняти до поведінки осіб або груп, що беруть участь у заворушеннях або масових демонстраціях, і вона також не може бути присвоєна державі. Після того як на практиці виникає організований рух, його поведінка в ще меншому ступені може бути присвоєна державі, яка не буде в змозі здійснювати реального контролю над його діяльністю. Загальний принцип, що стосується поведінки таких рухів у процесі триваючої боротьби з існуючою владою, полягає в тому, що за міжнародним правом вона не може бути присвоєна державі. Іншими словами, дії повстанських рухів, що не досягли перемоги, не можуть присвоюватися державі, за винятком випадків, передбачених якою-небудь іншою статтею глави II, наприклад при особливих обставинах, передбачених статтею 9 [7, с. 50].

На відміну від цього, у тих випадках, коли рух досягає своїх цілей і або стає новим урядом держави, або створює нову державу на частині території раніше існуючої держави або на території під її управлінням, було б неприродним, якби новий режим або нова держава могли уникнути відповідальності за свою колишню поведінку. У цих виняткових обставинах стаття 10 передбачає присвоєння державі поведінки повстанського чи іншого руху, що здобув перемогу [7, с. 50].

Пункт 1 статті 10 Статей стосується ситуації, коли повстанський рух у ролі нового уряду замінює колишній уряд держави, і владна організація повстанського руху стає владною організацією даної держави. Фраза «який стає новим урядом» використовується для описання цього наслідку.

В даному випадку присвоєння державі поведінки повстанського руху в період боротьби стає можливим завдяки *наступності*, що існує між новою організацією держави та організацією повстанського руху. При цьому держава не припиняє свого існування як суб'єкт міжнародного права.

Вона залишається тією ж державою, незважаючи на зміни, реорганізації та перетворення в її інститутах. Більше того, вона є єдиним суб'єктом міжнародного права, на який може бути покладена відповідальність. Ситуація вимагає того, щоб діяння, вчинені в період боротьби за владу апаратом повстанського руху, могли бути привласнені державі поряд з діяннями існуючого в той час уряду [7, с. 50].

Як вказує С. Амерасінх, дії повстанського (чи іншої опозиційної направленості) руху розглядається так, як якщо б він виконував функції законного уряду держави під час своїх протиправних з точки зору міжнародного права діянь [8, с. 54]. Д. Матаз зазначає, що обов'язки, які такий рух повинен брати на себе під час своєї озброєної боротьби за владу, інтегрує в себе не тільки норми МГП, але і загальні норми міжнародного права, включаючи норми щодо прав людини [9, с. 621–634].

Професор С. Томушат зауважує: «Коли яке-небудь формування бореться за право стати законним урядом даної держави, то міжнародним співтовариством воно розглядається як суб'єкт права, на який вже спочатку покладаються певні та досить конкретні обов'язки і відповідальність... Міжнародне співтовариство створило загальні стандарти, що стосуються прав та обов'язків, які кожен суб'єкт, що намагається надати своїй діяльності законний характер з тим, щоб виступати в якості прийнятного суб'єкта міждержавних відносин, повинен дотримуватися» [10, с. 573–591].

В той же час КМП уточнює, що норма, закріплена в пункті 1, не повинна, однак, тлумачитися надто широко в разі урядів національного примирення, сформованих після досягнення угоди між існуючою владою і лідерами повстанського руху. Держава не повинна нести відповідальність за поведінку опозиційного руху, який вдається до насильства, лише в силу того, що в інтересах загального мирного врегулювання елементи опозиції включені до складу новоствореного уряду. Таким чином, критерій застосування пункту 1 полягає в існуванні реальної та суттєвої наступності між колишнім повстанським рухом і новим урядом, який йому вдалося створити [7, с. 51]. Наприклад, у Сьєрра-Леоне, незважаючи на те, що деякі члени Об'єднаного революційного фронту (ОРФ) були включені в структуру уряду через угоди про припинення вогню (1998), Сьєрра-Леоне не повинна була нести відповідальність за грубі порушення прав людини і гуманітарного права, вчинені ОРФ [2, с. 264].

За висловлюванням Крейжен Ж. (Kreijen G.), «національне примирення — як загальновідомо — є магічною формулою у випадках недієздатності держави, тому що часто сприймається як єдиний вихід з безпомічності внутрішнього конфлікту. Спроба, що була зроблена в Сомалі, Сьєрра-Леоне, Ліберії та Демократичній Республіці Конго, в основному була з сумнівним результатом. Багато обурення по всій території Демократичної Республіки Конго викликала ситуація, коли, наприклад, кілька військових командирів, які нібито причетні до вчинення звірств проти мирного населення, були запропоновані (і за повідомленням, прийняті) як заступники голів у новому уряді країни наприкінці 2002 року». Незважаючи на можливість притягнення цих військових командирів — в якості або військових коман-

дирів або фізичних осіб — до відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного чи кримінального права, малоімовірно, що їхні злочини в майбутньому будуть присвоєні Демократичній Республіці Конго, і незалежно від цього ці люди залишаються при владі [11, с. 281].

Таким чином, пункт 1 ст. 10 передбачає можливість присвоєння державі повстанського руху, і відповідно, міжнародну відповідальність держави за його протиправні діяння у разі створення нового уряду саме представниками відповідного повстанського руху, а не у випадках участі лише деяких з них у новоствореному уряді.

У межах розглядуваної проблеми неоднозначність викликає застосування викладених у статті 10 Статей формулювань «повстанські рухи» (п. 1 ст. 10) та «повстанські та інші рухи» (*курсив наш*) (п. 2 ст. 10).

Лукашук І. І. справедливо робить акцент на існуванні певного протиріччя пункту 2 з пунктом 1 статті 10: «Звертає на себе увагу те, що в першому пункті статті передбачена можливість створення нового уряду лише повстанським рухом. Між тим, новий уряд може бути створено і іншим рухом. Виявляється певне протиріччя з пунктом 2 статті, згідно з якою нова держава може бути створена не тільки повстанським, але й іншим рухом. Виникає питання: чому інший рух може створити державу, але не може створити уряд?» [4, с. 139].

Комісія Міжнародного права ООН наступним чином прокоментувала ці положення: «У порівнянні з пунктом 1 сфера дії норми присвоєння поведінки, викладена в пункті 2, розширюється і включає в себе «повстанські чи інші» рухи. Ця термінологія відображає більшу різноманітність рухів, дії яких можуть призвести до створення нової держави» [7, с. 51].

На думку І. І. Лукашука, роз'яснення, що міститься у коментарі до статті, навряд чи можна визнати переконливим, оскільки наведене положення не відповідає практиці. «Набагато частіше, — пише вчений, — «інші рухи» створюють новий уряд, ніж нову державу». У ході обговорення статті в Комісії міжнародного права зверталася увага на цей момент, але становище не було змінено [4, с. 139].

Для вирішення цього питання необхідно визначитися із змістом термінів «повстанський» та «інший» рух.

КМП зауважила, що всеосяжне визначення типів груп, які охоплюються поняттям «повстанський рух», як воно використовується в статті 10, ускладнюється великою різноманітністю форм, які можуть приймати повстанські рухи на практиці, залежно від того, чи йде мова про відносно обмежені внутрішні заворушення, ситуації реальної громадянської війни, антиколоніальної боротьби, про діяльність національно-визвольного фронту, революційного або контрреволюційного руху і т. д. Повстанські рухи можуть базуватися на території держави, проти якої спрямовані дії даного руху, або на території третьої держави [7, с. 51].

При всьому такому розмаїтті за орієнтир може бути прийнятий поріг («поріг інтенсивності») застосування законів збройного конфлікту, передбачений у додатковому протоколі II 1977 року. У пункті 1 статті 1 згадуються антиурядові «збройні сили або інші організовані збройні групи, які,

перебуваючи під відповідальним командуванням, контролюють частину її території, що дає їм змогу здійснювати безперервні й погоджені військові дії та застосовувати цей Протокол», і далі поведінка таких груп протиставляється «випадкам порушення внутрішнього порядку та виникнення обстановки внутрішньої напруженості, таких як безпорядки, окремі й спорадичні акти насильства та інші акти аналогічного характеру, оскільки вони не є збройними конфліктами» (пункт 2 статті 1). Це визначення «антиурядових збройних сил» в контексті Протоколів відображає основну ідею «повстанського руху» [7, с. 51].

Проте із наданого роз'яснення Комісії чітко не вбачається, що слід розуміти під терміном «інший рух».

Таким чином, як влучно відзначає С. Х. Глухенький, точне визначення єдиним поняттям всіх недержавних озброєних формувань під різними назвами — «антиурядові озброєні сили», «організовані озброєні групи», «заколотники», «озброєна опозиція», «народи, що борються проти колоніального панування, іноземної окупації і расистських найманців», — чия боротьба направлена проти діючого уряду і державних збройних сил, підконтрольних цьому уряду, є досить складним завданням. Тим не менш, зважаючи на існування ст. 10 Проекту статей «Про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння», для визначення таких недержавних озброєних формувань загальною назвою більш всього підходить термін «повстанські та інші рухи» [12, с. 40].

Зауважимо, що в даному випадку автор застосовує назву «повстанські та інші рухи» до ст. 10 загалом, а не лише до п. 2. ст. 10.

Таким чином, ми вважаємо, що п. 1 безсумнівно підлягає застосуванню і у випадку, коли новим урядом стає «інший рух».

Ще одним спірним питанням, що виникає в контексті проблеми присвоєння державі протиправної поведінки повстанських рухів, є проблема «законності» походження таких рухів.

Комісія міжнародного права з цього приводу наголосила, що для цілей статті 10 не слід проводити ніяких відмінностей між різними категоріями рухів за критерієм якої-небудь міжнародної «легітимності» або будь-якої незаконності щодо їх перетворення в уряд, незважаючи на потенційну важливість таких відмінностей в інших контекстах. З точки зору розробки норм права, що регулюють відповідальність держав, представляється зайвим і небажаним звільняти новий уряд або нову державу від відповідальності за поведінку її персоналу, посилаючись на міркування законності чи незаконності їх походження. Замість цього увага повинна загострюватися на даній конкретній поведінці, а також її правомірності чи неправомірності відповідно до застосованих норм міжнародного права [7, с. 51].

Справедливо відмічає П. Дамбері, що законність боротьби за незалежність національно-визвольних рухів не приводить до будь-якої безкарності за міжнародно-протиправні діяння, вчинені під час цієї боротьби [13, с. 619]. В консультативному висновку Міжнародного суду по Намібії також говорилося, що «фізичний контроль над територією, а не суверенність

або законність титулу є основою відповідальності держави за діяння, що зачіпають інші держави» [14, с. 107].

Висновки. Підсумовуючи, необхідно зазначити наступне. Поведінка повстанських або інших рухів може бути присвоєна державі лише у виняткових обставинах у разі досягнення певним рухом успіху у боротьбі. В тих випадках, коли повстанським рухам не вдається захопити державну владу, на них не поширюються норми щодо відповідальності держав. В такому разі покладення відповідальності на державу за протиправні діяння повстанців, до яких вона не мала відношення, дійсно, було б несправедливим.

У міжнародному праві одним із принципів присвоєння державі міжнародно-протиправної поведінки є принцип присвоєння державі поведінки повстанських та інших рухів у випадку створення нового уряду.

На нашу думку, в п. 1 ст. 10 слід було б вказати, що «Поведінка повстанського та *іншого руху*, який стає новим урядом держави, розглядається як діяння цієї держави за міжнародним правом», адже, як свідчить практика, дії інших рухів, а не лише повстанських, можуть приводити до створення нового уряду держави.

У випадку здобуття організованим рухом перемоги у державі, проти якої була спрямована боротьба, відбуваються радикальні зміни, внаслідок чого порушується питання про наступність та зміну ідентичності. Саме наступність є основою для присвоєння державі діянь, що були вчинені повстанськими чи іншими рухами у процесі боротьби.

Застосування п. 1 статті 10, що передбачає присвоєння державі поведінки повстанського руху у разі створення ним нового уряду, гарантує дотримання основного принципу права міжнародної відповідальності — за будь-яке міжнародно-протиправне діяння настає міжнародна відповідальність. Таким чином, у міжнародному праві закріплений стандарт, що ставить перед кожним утворенням, яке намагається створити новий уряд держави, вимогу обов'язковості дотримання міжнародних зобов'язань і забезпечує невідворотність настання міжнародної відповідальності за власну протиправну поведінку, що в свою чергу сприяє стабільності міжнародного правопорядку та ефективності міжнародного права.

Список літератури

1. Griebel J. New Developments Regarding the Rules of Attribution? The International Court of Justice's Decision in *Bosnia v. Serbia* / J. Griebel, M. Plessen // *Leiden Journal of International Law*. — 2008. — Vol. 21. Issue 3. — P. 601–622.
2. Abass A. *Complete International Law* / A. Abass. — Oxford : Oxford University Press, 2012. — 776 p.
3. Glahn G von. *Law among Nations: An Introduction to Public International Law (8th Edition)* / G. von Glahn, J. L. Taulbee. — New York, San Francisco, Boston, 2007. — 736 p.
4. Лукашук И. И. *Право международной ответственности* / И. И. Лукашук. — М. : Волтерс Клувер, 2004. — 432 с.
5. *Case of John H. Hanna v. the United States of America (1873)* // *Reports of International Arbitral Awards*. — Vol. XXIX. — P. 143–145.
6. *Italy v. Venezuela. The Sambiaggio Case (1903)* // *Reports of International Arbitral Awards*. — Vol. X. — P. 499–525.

7. Commentaries to the draft articles on Responsibility of States for internationally wrongful acts adopted by the International Law Commission at its fifty-third session (2001) // Yearbook of the International Law Commission. — 2001. — Vol. II, Part Two. Report of the Commission to the General Assembly on the work of its fifty-third session. — P. 31–143.
8. Amerasinghe C. F. State Responsibility for Injuries to Aliens / C. F. Amerasinghe. — Oxford: Clarendon Press, 1967. — 324 p.
9. Matas D. Armed Opposition Groups / D. Matas // Manitoba Law Journal. — 1997. — Vol. 24. — P. 621–634.
10. Tomuschat C. The Applicability of Human Rights Law to Insurgent Movements // Crisis Management and Humanitarian Protection. H. Fischer, U. Froissart, W. Heintschel von Heinegg, and C. Raap (eds.). — Berlin : Berliner Wissenschafts-Verlag, 2004. — P. 573–591.
11. Kreijen G. State failure, sovereignty and effectiveness : legal lessons from the decolonization of Sub-Saharan Africa / G. Kreijen. — Leiden ; Boston : M. Nijhoff, 2004. — 386 p.
12. Глухенький С. Г. Негосударственные субъекты в современном международном праве: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / С. Г. Глухенький. — Москва, 2011. — 252 с.
13. Dumberry P. New State Responsibility for Internationally Wrongful Acts by an Insurrectional Movement / P. Dumberry // The European Journal of International Law. — 2006. — Vol. 17. № 3. — P. 605–621.
14. Heijer D. M. Europe and Extraterritorial Asylum. Doctoral thesis / D. M. Heijer. — Institute of Immigration Law, Faculty of Law, Leiden University, 2011. — 347 p.

С. С. Андрейченко

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
кафедра международного права и международных отношений
ул. Фонтанская дорога, 23, Одесса, 65009, Украина

ПРИСВОЕНИЕ ГОСУДАРСТВУ ПРОТИВОПРАВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПОВСТАНЧЕСКОГО ДВИЖЕНИЯ В СЛУЧАЕ СОЗДАНИЯ ИМ НОВОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА

Резюме

В статье исследован вопрос присвоения государству противоправного поведения повстанческого движения в случае создания им нового правительства. Рассмотрена теория преемственности между новой организацией государства и организацией повстанческого движения как основа для присвоения поведения государству. Проанализированы понятия «повстанческие» и «иные» движения в контексте применения пункта 1 статьи 10 Проекта статей об ответственности государств за международно-противоправные деяния 2001 г.

Ключевые слова: международная ответственность государств, присвоение поведения, повстанческие и иные движения.

S. S. Andreychenko

National University «Odessa Law Academy»,
The Department of International Law and International Relations
str. Fontanskaya road, 23, Odessa, 65009, Ukraine

**ATTRIBUTION TO A STATE OF WRONGFUL CONDUCT
OF AN INSURRECTIONAL MOVEMENT WHICH SUBSEQUENTLY
BECOMES THE NEW GOVERNMENT**

Summary

The article is devoted to the issue of attribution to a State of wrongful conduct of an insurrectional movement which subsequently becomes the new Government. The theory of the continuity which exists between the new organization of the State and that of the insurrectional movement as a basis for the attribution of conduct to the State is considered. The notion of an «insurrectional» or «other» movement in the context of the application of paragraph 1 of article 10 of the Draft articles on responsibility of States for internationally wrongful acts 2001 are analyzed.

Key words: international responsibility of States, attribution of conduct to a state, insurrectional or other movement.